

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т.Г.ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

СТУС Дмитро Васильович

***„ПАЛІМПСЕСТИ“ ВАСИЛЯ СТУСА:
ТВОРЧА ІСТОРІЯ ТА ПРОБЛЕМА ТЕКСТУ***

Спеціальність 10.01.01. - Українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1995

ЛННБ України ім.В.Стефаніка



00761555 (Т)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України.

Науковий керівник: академік, доктор філологічних наук, професор ЖУЛИНСЬКИЙ М.Г.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук
СОЛОВЕЙ-ГОНЧАРИК Е.С.

кандидат філологічних наук,
професор ЯРЕМЕНКО В.В.

Провідна організація: Прикарпатський університет ім.В.Стефаніка.

Захист відбудеться “ “ грудня 1995р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 01. 24. 02. при Інституті літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України (252001, Київ, вул.Грушевського, 4, 3-й поверх).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України.

Автореферат розісланий “ “ листопада 1995року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

СУЛИМА М.М.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Актуальність проблеми

Літературний доробок Василя Стуса, його художню, літературознавчу, публіцистичну та культурну спадщину взагалі повернуто в офіційний український літературний процес не так давно, але й досі його творчий набуток все ще є певною абстракцією і у своїй повноті залишається невідомим не тільки ширшому культурному загалові України, а й абсолютній більшості літературознавців.

Умови життя і творчості поета не сприяли збереженню повного і впорядкованого архіву, на основі якого можна було б видати всю поетичну, літературну, публіцистичну та епістолярну спадщину Василя Стуса. Однак значна частина розпорошеного архіву збереглася.

Базуючись на нововідкритих архівних матеріалах, М.Коцюбинська видала повний текст літературного дослідження Василя Стуса про В.Свідзінського "Зникоме розцвітання", В.Яременко і, паралельно, С.Гальченко та Д.Стус вперше опублікували дослідження поета про триумф і трагедію П.Тичини - "Феномен доби". Побачили світ перші книги багатотомного зібрання творів Василя Стуса, підготовлені до друку у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури НАН України науковим колективом, очолюваним М.Коцюбинською - рання поезія (1-ша та 2-га книги I тому) та том прози, літературно-критичних та публіцистичних статей (IV том).

При підготовці до друку поетичних текстів Василя Стуса періоду ув'язнення упорядники зіткнулися з низкою текстологічних проблем, без розв'язання яких неможливо видати спадщину поета в авторському баченні. Збірка "Палімпсести", що побачила світ 1986 року у видавництві "Сучасність", не відбивала авторського підходу до структури цілісного тексту збірки, позаяк була укладена Надією Світличною та Юрієм Шевельовим на підставі чернеткових, спішно скомпонованих автографів і представила читачам лиш окремі поетичні тексти, а не цілісність авторського задуму.

З огляду на такий стан справ та маючи на меті укласти "Палімпсести" згідно з авторським баченням, щоб представити у виданні справді авторську збірку, а не довільно скомпонований набір окремих творів, виникла необхідність дослідження як цілісного тексту збірки, так і окремих поетичних текстів поета, що з причин творчого характеру та складних умовин життя Василя Стуса існують, за словами автора, "в бур'яні" основних варіантів.

Мета і завдання роботи

- осмислити й упорядкувати згідно з авторським задумом підсумкову збірку "Палімпсести" та встановити всі збірки цього періоду творчості в їх авторському, по-можливості, упорядкуванні;
- простежити творчу історію періоду ув'язнення (далі періоду "Палімпсестів") і з'ясувати причини, що змусили поета шукати нові способи поетичного вираження порівняно з попереднім етапом творчості;
- встановити інтертекстуальний контекст збірок цього періоду, що доповнює безпосередньо авторський текст естетичними, структурними, психологічними та текстовими переюками з творчістю інших авторів;
- означити проблемні питання естетики "Палімпсестів";
- поруч з т.зв. "основними" варіантами поетичних текстів, що їх буде

вміщено безпосередньо до збірки "Палімпсести", показати наявність інших рівноправних варіантів поетичних текстів поета, що не були ним віддані як окремі поетичні тексти, але й не були включені в загальну структуру збірки.

Наукова новизна роботи визначається тим, що досі жоден з дослідників творчості Василя Стуса не розглядав його творчість цього періоду відштовхуючись власне від загального тексту збірки. При цьому аналіз кожного окремого поетичного тексту давався відповідно до героїзованого сприйняття поетової біографії дослідником.

В результаті текстологічно-естетичного дослідження, здійсненого в цій роботі, вперше можна буде з максимально можливим наближенням до авторського задуму видати дві збірки цього періоду творчості: "Час творчості" та "Палімпсести". Перша з цих двох збірок вийде друком вперше, а другу - вперше буде представлено не як простий набір окремих поетичних текстів, а як єдиний художній організм.

Також вперше зроблено всебічну класифікацію та оцінку всіх доступних авторові даної праці автографів цього періоду (що знайшло своє відображення у "Таблиці "Палімпсестів") і на підставі цього системного структурально-статистичного підходу вироблено концепцію видання творчого доробку поета періоду 1972-1980 років.

Методологічними засадами текстологічного дослідження є перенесення наголосу з останньої волі автора, коли за "основний" визнається хронологічно найпізніший авторський текст, на творчу волю автора і відмова від послідовно хронологічного підходу до упорядкування поетичної спадщини Василя Стуса. За основу при укладанні корпусу поетичних текстів періоду "Палімпсестів" обрано збірковий принцип.

Виходячи з нашого розуміння естетичної платформи Василя Стуса років ув'язнення, щодо творів цього періоду як узагальнюючий послідовно вживається термін "поетична проза".¹

Практичний результат дослідження полягає в упорядкуванні двох томів (у трьох книгах) поетичних текстів періоду "Палімпсестів", що стануть другим і

¹ Оскільки термін "поетична проза" не має усталеного значення, але зустрічається в сучасному літературознавстві (зокрема у Мікушевича) для визначення жанрової своєрідності творчості Григора Нарєкаці, Артура Рембо, Франсіса Понжа і Рене Шара, а також найточніше відображає суть видового синкретизму, що характерний для творчості Василя Стуса періоду "Палімпсестів", введу тут це поняття.

Поетична проза - це цілісний, структурно завершений текст, що поєднує в собі елементи всіх видів літератури - епічного, драматичного та ліричного - і вибудований за нормами поетичної творчості, зокрема поетичної архітекtonіки (внутрішня рима, звукопис, ритм). Характерною особливістю поетичної прози є несуттєвість членування поетичного тексту на рядки, і їх присутність зумовлюється лише обмеженістю людського ока й дихання, що не може охопити цілий період поетичної мови одночасно: (Див: Владимир Мікушевич. Геній покаяння, или страх перед книгой. История одного из переводов Григора Нарєкаци // Литературная газета.- 8.2.1995. - № 6.).

третім (в двох книгах) томами у багатотомному виданні творів Василя Стуса, що почало виходити 1994 року у видавничій спілці "Просвіта" (м.Львів).

Апробація роботи. Дисертація обговорена і схвалена відділом рукописних фондів та текстології Інституту літератури Національної Академії наук України. Теоретичні засади та висновки даної дисертації схвалені науковим колективом, який працює над виданням спадщини Василя Стуса, і лягли в основу наукової концепції організації тексту збірок "Час творчості" та "Палімпсести" (томи другий та третій цього видання).

На захист виносяться такі положення дисертації:

1. Основою творчого методу Василя Стуса періоду "Палімпсестів" є постміфологічний виклад філософії буття суб'єкта. Реалізацією творчого методу - збірковий принцип поетичної прози.

У всіх попередніх виданнях (за винятком збірки "Вікна в позапростір") були представлені лише окремі розрізнені поетичні тексти цього періоду, які не відбивали творчого методу поета і не розкривали метафізики духу, що є змістом цієї збірки. Таке фрагментарне поєднання поетичних текстів було зумовлене об'єктивними і незалежними від упорядників причинами.

2. Період "Палімпсестів" охоплює три збірки Василя Стуса періоду ув'язнення та заслання:

- "Час творчості - Dichtenszeit": складається з двох частин - оригінальної та перекладної; при першому виданні ця збірка має бути подана за двома зшитками: перша частина за зшитком у саморобній обкладинці під назвою "Час творчості - Dichtenszeit" (зберігається у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури НАН України, фонд 170, одиниця зберігання 1016, далі - ІЛ, ф.170, №1016); друга частина - за подібним саморобним зшитком перекладів з Гете, зроблених в той же час, що й збірка "Час творчості" - з січня по вересень 1972 року (зберігається в архіві Василя Стуса у родині поета, далі - з архіву Василя Стуса);

- збірка "Свіча в свічаді" не може бути видана в авторському упорядкуванні, оскільки автографа збірки в Україні немає, а видана 1977 року у видавництві "Сучасність" книга під такою ж назвою, не є авторською у повному розумінні;

- підсумкова збірка всього періоду творчості - "Палімпсести" - має бути видана на підставі таких автографів:

а) перша частина збірки - автограф "Палімпсестів" (ІЛ, ф.170, №764);

б) друга частина - автограф другої частини збірки (з архіву Василя Стуса) на аркушах подібного до автографа першої частини "Палімпсестів" формату. Ці два автографи (чи дві частини єдиного автографа) є викінченими частинами збірки, але не охоплюють всіх окремих поетичних текстів Василя Стуса періоду "Палімпсестів";

в) третя частина - гіпотетична - без сумніву задумана поетом, але або не закінчена до його другого арешту в 1980 році, або переписана лиш в одному примірнику і загублена при передачі Світланою Кириченко за кордон московськими каналами. Ця частина має бути принаймні частково реконструйована за окремими пов'язаними між собою внутрішніми

текстовими зв'язками між групами поетичних текстів, які переважно не зустрічаються в першій та другій частинах збірки, проте згадуються у різноманітних авторських каталогах та змістах "Палімпсестів". Основою цієї частини має стати зміст частини збірки "Палімпсести" (восьме джерело таблиці).

3. Значна кількість поетичних текстів цього періоду має інтертекстуальне забарвлення і містить перегуки з Гете ("Час творчості") та Рільке ("Палімпсести"). Оригінальні поетичні тексти цього періоду створювались паралельно з перекладами цих поетів і є відображенням метафізики суб'єктивного існування в реаліях доби.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою даного дослідження та випливають із його завдань. З огляду на те, що порівняльним вивченням автографів збірок періоду "Палімпсестів" досі ніхто з дослідників не займався, довелося дещо відійти від традиційної структури кандидатської роботи, аби найдокладніше прояснити проблеми і вирішити поставлені завдання.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох основних розділів, системно-аналітичної таблиці "Палімпсестів" і коментаря до неї, а також висновків, котрі, власиво, передусім є висновками до таблиці "Палімпсестів" - це обумовлено основним завданням даної праці: встановити текст збірок періоду "Палімпсестів", щоб вперше видати ці збірки згідно з творчою волею автора.

Всі розділи дисертації містять попередні висновки, на підставі яких у коментарі до таблиці "Палімпсестів" вибираються основні тексти збірок цього періоду.

Обсяг дисертації 188 сторінок.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується наукова актуальність теми, визначаються новизна, мета і завдання дослідження, а також висвітлюються етапи вивчення матеріалу. Тут ставляться основні проблеми і висвітлюються ті методологічні підходи, на яких базується все подальше дослідження.

Зважаючи на ту обставину, що дослідженням автографів Василя Стуса періоду "Палімпсестів" ніхто не займався, а всі критичні роботи були присячені дослідженню окремих поетичних текстів, а не аналізу цілісного тексту збірок чи автографів цього періоду творчості, у вступі відсутній традиційний огляд написаного з цієї проблеми (натомість широко використано досвід попередніх дослідників у розділах дисертації, де досліджуються окремі естетичні, методологічні чи біографічні проблеми).

Особливістю творчого доробку Василя Стуса є публікація переважної більшості його творів за кордоном - без будь-якого контакту автора з редакторами його творів та видавцями. Основний же масив творчості Василя Стуса почав публікуватися лише після смерті автора.

Тому дуже важливим завданням стало видати всю його спадщину згідно з волею самого автора і виправити всі вимушені помилки видавців, які дуже часто змушені були видавати твори Василя Стуса за чернетковими автографами, що випадково потрапили до їхніх рук. З огляду на це, організація

і видання текстів письменника згідно з його творчою волею постає важливим науковим завданням, без розв'язання якого ми не можемо говорити про його творчість в цілому.

У цьому дослідженні розглядаються автографи і тексти Василя Стуса першого ув'язнення (1972-1979 років), і на підставі їх всебічного вивчення і аналізу робиться висновок про поетичну прозу, як творчий метод Василя Стуса, та збірковий принцип її організації.

У першому розділі дисертації “Методологічні підходи до аналізу “Палімпсестів” окреслюється картина сьогоденного сприймання творчості Василя Стуса культурним загалом України - серед якого й досі образ традиційного для України поета-страдника превалює над образом поета-мислителя, поета-творця.

Тут також окреслено методологічні підходи до розуміння творчих шукань поета, на яких базується все даліше дослідження. Для ширшого і більш об'єктивного висвітлення своєрідності творчого методу Василя Стуса у роботі широко використано петові нотатки про сенс людського і власного життя, думки про природу естетики своєї творчості, принагідні записи загальнокультурного та філософського плану, що допомагають зрозуміти творчу лабораторію поета. Творчість цього періоду розглядається як метафізика існування в кожному миттєвості життя, що позначене постійним екзистенційним вибором закинутої у світ самотньої людини.

З другого боку домінантою роботи є текст, і при підході до його вивчення зазначається, що головну увагу в роботі буде приділено дослідженню його розвитку, бо “показати як розвивався текст - значить і прояснити його” (Д.Ліхачов). Створений автором текст починає жити самостійним, незалежним від свого творця життям, набуває самодостатнього значення, що повною мірою розкривається лише у тісному пов'язанні з іншими поетичними текстами автора та творами інших авторів, що становили те культурне коло, в полі котрого знаходився у період написання своїх текстів автор. Таким чином одним із засадничих положень роботи є існування тексту в культурологічному контексті.

Для дослідника творчості Василя Стуса період ув'язнення ця засада стає ще більш вагомим з огляду на те, що в реальному житті Василя Стуса майже повністю відсутні культурні і просто життєві контакти, які обмежені колом співв'язнів та наглядачів табору. Ця обставина зумовлює розмивання межі між буттєвим та духовим існуванням. Сю гіпотезу підтверджує той факт, що серед багатьох рукописів Василя Стуса чернеткового характеру майже цілком відсутні автографи, в яких би окремо були записані оригінальні поетичні тексти, окремо переклади, окремо конспекти, окремо роздуми чи якісь нотатки з приводу. Насправді майже всі автографи чернеткового характеру містять поєднання оригінальних поетичних текстів, перекладів, конспектів, роздумів... Доля визначила часом творчості - час табору, і саме в ньому автор мусив завершити витворення нового стилю, нової мови і нової форми організації тексту.

Важливою передумовою пошуку нової форми організації тексту для

Василя Стуса була майже цілковита мовчанка навколо збірки "Зимові дерева", де основну увагу було зосереджено на екзистенційно-есхатологічних шуканнях. Філософське начало творчості поета, що вперше виразно означилось у текстах "Зимових дерев", змушувало автора шукати нових виражальних засобів, аби зробити свої тексти доступнішими для ширшого кола читачів.

І в текстовій канві "Палімпсестів" інтелектуальна насиченість для простоти сприймання здебільшого існує у традиційній звуковій мовно-поетичній оболонці, а окремі тексти постають навіть на переосмисленні сюжетів народних пісень ("Горить сосна..."). Але навіть не уподібнення до традиційного словесного малюнку та намагання використати в канві власних творів архетипи свідомості, що дозволяє сприймати більшість текстів письменника навіть не розуміючи їх, були першопричиною популярності: активна життєва позиція і міф незламного борця за волю, міф, що багатократно підсилювався повідомленнями дикторів радіо "Свобода" і тенденційно підібраними поетичними текстами, на кшталт "Як добре те, що смерті не боюсь я..."; витворили той символ незламного поета-борця, що зумовлює інерцію сприймання творчості Василя Стуса в Україні до цього часу. І, може, поетичні тексти поета так і не привернули б до себе увагу широкого кола читачів, і він би лишився відомим лиш вузькому колу цінителів, якби доля не зробила його "горлом обурення і протесту".

Другий розділ. "Палімпсести": збірка віршів чи період творчості.

У цьому розділі розглядається період "Палімпсестів", як часовий відтинок життя та творчості, протягом якого розвивалась нова форма організації поетичного матеріалу, що дістала назву "Палімпсести". Підсумком цього періоду стала збірка з цією ж назвою, що є своєрідним ліро-епічним полотном суб'єктивного духового буття автора. Та своєрідне зіставлення корпусу збірки і періоду творчості не випадкове: цільні тексти збірок цього періоду - "Час творчості - Dichtenszeit", "Свіча в свічаді" і "Палімпсести" все ще не видано в авторському упорядкуванні; натомість, більшість окремих поетичних текстів цього періоду відомі читачеві з різноманітних видань, та ще й у різних варіантах. Така ситуація зумовлена обставинами життя, та, попри це, не є нормальною для пізнання власне поета та його творчості. Враховуючи ту обставину, що саме життєві колізії Василя Стуса та його активна громадянська позиція зумовили перший інтерес до нього ширшого загалу, в цьому розділі досить докладно висвітлено й обставини його таборового життя.

Невидиме підспудне життя в собі, самодостатність якого для ознайомлених з його зошитами, перекладами та поетичними текстами очевидна, залишалось мало відомим і з причини природної замкнутості, і з причини недоступності текстів читачам. Життєва невидима світу філософія Василя Стуса цього періоду найповніше виражена ним у листі до Євгена Адельгейма від 25 серпня 1970 року: "Мій оптимізм-песимізм: живу не я, а мною, живе природа - через мене, тому я мушу жити - мушу на рівні здатності моєї екзистенції", - адже, - "свічка індивідуального людського існування, запалена природою, землею, Богом і т.і., має горіти - стільки, скільки їй дано... мої оскарження - глобальні, а не якісь вузькочасові, режимні і т.д."

Час ув'язнення стає часом активного духового розширення, перекладів з Гете, Рільке, створення міфологічного словника, часом роздумів над творчого процесу та її природою, часом своєрідної фетишизації естетики. Це час, ймовірно, остаточного роздвоєння на Стуса-громадянина і Стуса-творця; і єдиною єднальною ланкою поміж ними стає спільне витворення того образу, що на певний період став символом незламності духу не тільки самого Василя Стуса, а й України.

Прикметно, що у творчості цього періоду на перший план виступає аспект власне естетичний: відбувається фетишизація естетики як домінанти творчого процесу. Це знайшло свій вияв у поліваріантності образно-сміслових структур тексту, у творенні під "шапкою" спільного початку цілком самодостатніх, щодо естетичних вимірів, варіацій розвитку однієї й тієї ж теми або й прямих тематичних чи текстових перегуків між оригінальними творами і перекладами.

Так, здавалось, одноплановий текст "Ти тут. Ти Тут..." - образок особистісного переживання в'язнем миті передпобачення з дружиною, коли ще не встиг побачитись, а вже прочуваєш закінчення - знаходимо також в одному з автографів Василя Стуса поміж перекладами першої частини "Сонетів до Орфея" Рільке. І мотив передчуття побачення доповнюється нашаруваннями прочувань Еврідіки та Орфея, де один - бог, інша - людина, що у своїх пориваннях прагне його, але, зв'язана матеріальною плоттю, все ж може чуттєво вивидитись над ним, богом, аби дати йому силу людської вкоріненості духу. І це інтертекстуальне нашарування розширюється в суб'єктивному світі автора: "боги" пішли, усамітнилися від світу матеріальних вигод, їх найближчі люди - лишилися у ньому, але збереглися зв'язки між ними - ті живильні ниточки, що дають змогу богам відчувати себе зумовленими людьми, які вірять їм. Ця пов'язаність двох планів - чуттєвого й інтелектуального - і витворює відлуння інтертекстуальності, що наповнює собою геть усі окремі поетичні поетові тексти цього періоду.

Важливе місце у творчості Василя Стуса періоду "Палімпсестів" займає тема долі, що осмислюється поетом-естетом на основі особистісного життєвого досвіду. В текстах такого характеру пере-живання собою світу - точніше проживання світу в собі - втілене автором у звукову оболонку, що пом'якшує затемнений абстрактною лексикою змісл тексту ("Як розлілялася вода...", "Прощаю вас лихі кати мої...", "Ще кілька літ і увірветься в'язь...", "Стоять мов частоколи чорні долі..." та ін.).

Практично в усіх творах цього періоду (за винятком нечисельних текстів збірки "Веселий цвинтар") людина у творах Василя Стуса набуває співпричетності народу, соціуму з власним минулим. Стає носієм предковічних знань і предковічної долі і, таким чином, естетичними засобами у міфологізованій формі поетичної прози поет викладає особистісне розуміння історії та буття народу у світі.

Василь Стус прагне викласти в "Палімпсестах" у міфологізованій формі суть свого розуміння буття природи через зрозуміле й емоційно просте буття людини. Бо, за філософією поета, людина, як і річ, не владна змінити своє призначення, адже природа живе нею, і вона, людина, мусить розлитись в її

речах, її формах, розповинити собою її життя, тобто чесно виповинити своє призначення.

Знайомство з феноменологією Юнга пришвидшило пошуки поетом нової форми вираження. Важливе місце у цій своєрідній передісторії "Палімпсестів" займає збірка "Веселий цвинтар" - своєрідний період вагання перед вибором. Ця збірка - гротеск впереміж з ліричними шкідцями, "експериментальна збірка", як визначив її сам ласиль Стус.

Але гротеск не відповідав поетовому світопочуванню. І шукання нових форм вираження змісту тривали: в цей період було створено кілька прозопоетичних текстів - "Кімната, палахкоче грубка...", "Жовта стерня подзьобана коров'ячими копитами...", "Приспішає, наче битий млісто...". Але й ця форма не задовольнила поета.

Своєрідний синтез зовнішньої простоти з інтелектуальною насиченістю поетичного тексту було знайдено на межі 1971-1972 років. І вже у формі поетичної прози було створено першу збірку цього періоду - "Час творчості - Dichtenszeit".

Це єдина збірка періоду "Палімпсестів", що має остаточний чистовий варіант з чітко визначеною авторською волею. Проблему становить те, що "Час творчості" є лише початком нового в плані естетично-формотворчих засад, і наявна в ній різноплановість текстів ще не має того рівня узагальненої абстрактної відстороненості, коли індивідуальна доля людини стає квінтесенцією долі народу-світу. Тут ми бачимо скоріше ще не вільний від різних первісних індивідуальних переживань і сильного Гетівського струменя процес зародження нової поетичної мови, що остаточно сформувалась лише в останній збірці періоду. Приблизно третина текстів збірки "Час творчості" ввійшла до збірки "Палімпсести", склавши її концентр, центральне ядро.

Проте значна частина текстів "Часу творчості" у "Палімпсестах" все ж видозмінени: переважно за рахунок значно ширшого використання абстрактної лексики. Але вже у "Часі творчості - Dichtenszeit" бачимо феномен народження нової поетичної мови в мент життєвого вибору, що безпосередньо пов'язана з систематичною роботою над перекладами з Гете, який допоміг Василеві Стусові знайти для себе в умовах неволі новий сенс буття. Тому стала очевидною потреба подавати збірку "Час творчості" у її нерозривній єдності оригінальної та перекладної творчості, аби показати читачеві ті інтертекстуальні нашарування, що рівною з долею поета мірою визначили весь дальший розвиток "Палімпсестів", корпус яких значною мірою є реконструйованим за різними автографами.

Адже і сьогодні остаточний повний тексту корпусу "Палімпсестів", що його укладав автор, залишається невідомим. Невідомо навіть, чи встиг поет остаточно вивершити його. Наявні ж автографи окремих частин "Палімпсестів", що їх укладав автор у різний час і за різних обставин, не дають повного уявлення про збірку і неминуче зумовлюють певну суб'єктивність упорядника при встановленні цілісного її тексту. І лише текст "Часу творчості - Dichtenszeit", як лакмусовий папірець, може хоч частково допомогти ушкіднути прикрих помилок і знайти правильні методологічні підходи до формування корпусу збірки "Палімпсести".

Третій розділ. Творча історія періоду "Палімпсестів".

У третьому розділі проблема вибору основного тексту "Палімпсестів" тісно пов'язана з поетовими пошуками нових виражальних засобів, щоб зробити свої тексти, які часто є своєрідним викладом філософських ідей, ближчими і зрозумілішими читачеві.

На основі вивчення творчої історії "Палімпсестів" та аналізу тих суттєвих змін в естетичній платформі поета, що сталися в цей період, розроблено концептуально нові підходи до розв'язання найскладнішої текстологічної проблеми творчості Василя Стуса - проблеми основного тексту "Палімпсестів" та запропоновано конкретну, побудовану на широких зіставленнях, методику реконструкції власне корпусу збірки "Палімпсести", над укладанням якої наполегливо, і саме в творчому плані, працював автор, але корпус якої в цілісному вигляді сьогодні невідомий дослідникам.

Період "Палімпсестів" у творчо-виражальному плані складають три взаємопов'язані між собою збірки - "Час творчості - Dichteszeit", "Свіча в свічаді" і "Палімпсесті". Окремі поетичні тексти цього періоду нерідко повторюються в різних збірках, хоча кожна з них являє у творчому плані самодостатню цілісність.

При укладанні корпусу кожної з цих збірок, перед упорядником постає ще одне, не менш складне завдання - як визначити основний текст кожного окремого поетичного твору, адже навіть наявність котрогось з варіантів твору у загальному тексті автографа збірки не може тут бути вирішальним аргументом, бо, по-перше, на сьогодні відомі переважно чернеткові автографи розділів збірки "Палімпсести", по-друге, зустрічаємо різні варіанти в різних збірках, по-третє ж, для значної кількості текстів сам автор не виділяє основного варіанту. До того ж, акцентуючи увагу на збірковому принципі організації поетичного матеріалу Василем Стусом, неправомірно буде поза цим розглядати і проблему визначення основного варіанту для кожного окремого твору. Тому, при наявності суттєвої варіативності в межах одного твору, є певний сенс в тому, аби один варіант твору подати в збірці, а інші (інші), як основні варіанти у розділі "Поза збірками".

Така постановка питання зумовлена передусім глибоко творчим характером варіантів, а, крім того, майже неможливо встановити коли творенню тексту (навіть другому, п'ятому чи й десятому) був притаманний акт творення (не переписування!), а коли тексти відновлювались з пам'яті. Значна кількість текстів цього періоду творилася в ШЗО (шптрафний ізолятор), куди не вільно було брати з собою навіть ручку та папір - звідси значна частина автографів олівцем. Та й у кімнатах в'язнів можливості тримати рукописи не було - за інструкцією їм дозволялось мати не більше ніж п'ять книг та зошитів одночасно.

За такої ситуації з'являлись твори, яким можна дати назву "тексти однакового початку": одна тема розкривається дуже по-різному і спільними в утворених текстах є лише кілька перших рядків. Найяскравішим прикладом серед них є текст "Уже Софія відструменіла...": Поширений варіант тексту є

вивершеним зразком абстрактної, значною мірою герметично забарвленої поезії, а створений в ШІЗО текст однакового з ним початку прояснює його індивідуальними переживаннями ліричного героя.

При укладанні збірки автор використовує лише один варіант тексту. Інші губляться в нотатках, і, таким чином, багатосновність тексту залишається непроясненою. Тому є сенс подавати тексти "однакового початку" повністю поза збірками (проте не у формі варіантів), аби дати змогу читачеві порівняти їх між собою, оскільки збірковий принцип укладання не залишає іншої можливості.

Чому ж тоді не зупинитись на хронологічному принципі?

Передусім тому, що принцип циклізації текстів, за глибинною тематично-образною спорідненістю, є провідним у творчості Василя Стуса. Вперше ця особливість організації тексту яскраво виявилась при укладанні автором збірки "Зимові дерева", в якій поєднані між собою тексти давали ширші можливості для панорамного розкриття тієї чи тієї теми. Схематично це можна представити так:

текст > кілька текстів > цикл > збірка.

На цю особливість організації тексту збірок Василя Стуса першим звернув увагу М.Гончарук в преамбулі до приміток першої книги першого тому багатотомного видання творів Василя Стуса.

Той самий принцип організації тексту використано і при упорядкуванні збірок періоду "Палімпсестів".

Перша збірка цього періоду - "Час творчості - Dichtenszeit" написана під час перебування "на КПЗ" (камера попереднього ув'язнення - Д.С.) Київського КГБ і має точні хронологічні межі: почата 18 січня 1972 року (через 5 днів після першого арешту) - закінчена 30 вересня 1972 року (одразу після суду). Ця екзистенційна ситуація "на грані" - поміж сям і тим берегом - дістає назву "Часу творчості", бо лиш тут існує справжнє поетове "Я", а реальний світ постає випадково накинутим маленьким світиком на великий мікросвіт поетової душі.

У цій збірці, що є певним щоденником буття, знову порушено хронологічний принцип і збірка твориться на основі внутрішньої спорідненості циклів текстів. Паралельно йде робота над перекладами Гете (два томи поезій котрого Василеві Стусу передали до в'язниці). Потім оригінальні тексти і переклади з Гете переписуються і зшиваються у два зшитки рукописних текстів з однаковими обкладинками.

Постає дилема: чи ці зшитки творять одну збірку, чи є окремими і непов'язаними між собою.

Красномовним видається сам факт того, що, в період навчання до нових умов, поет, паралельно зі створенням власної збірки, існує в силовому полі творчості Великого німця. Ця обставина змушує задатися питанням: чи не є це двома частинами однієї книги - оригінальної та перекладною.

На користь такого висновку свідчить:

1. Паралельність написання та приблизно однакові часові рамки (можна

припустити різницю в початку та закінченні цих зшитків у 2-3 дні);

2. Однаковість обкладинок обох зшитків;

3. В майже міфічній збірці "Птах душі" (надії відшукати котру тануть з кожним днем) також містилося близько 600 текстів (300 оригінальних та 300 перекладних з творів Гете, Рільке, Артюра Рембо та інших). На таку паралель нашої творчості також той факт, що задум останньої збірки, цілком ймовірно, також народився у своєрідний "час творчості", а саме - під час другого слідства за вже "відомим сценарієм". Й цілком можливо, що "Птах душі" творився за аналогією до збірки "Час творчості - Dichtenszeit", тим більше, що для автора вона була назавжди похована в архівах КГБ;

4. У листах до рідних 1972 - початку 1974 років Василь Стус дуже багато переписує саме переклади з творів Гете, наголошуючи на їхній важливості для власного творчого вираження.

Однак всі ці аргументи певною мірою суб'єктивні. Прямої й чіткої вказівки на склад збірки серед наявних автографів немає. Тому доводиться орієнтуватись лише на суб'єктивні уподобання автора:

- Василь Стус: "Для мене є три поети - Гете, Рільке і Пастернак";

- для поета, який включав до своїх творів "екзистенціалістську термінологію в лексичі своїх поезій", вповні усвідомлював свою "самість" у часопросторі, назву центральної збірки - "Палімпсести" - запозичив у Федеріко Гарсія Лорки; поет, чиє філософське бачення світу споріднене з "філософією серця" - "один з найкращих друзів - Скворода"; поет, котрий найвище цінував поезію Гете, навіть в ув'язненні взявши з собою тексти його творів, аби у них віднайти нові виміри свого існування. Для такого поета цілком природним видається включити важливі для особистісного духовного зростання переклади до оригінальної збірки текстів.

На цій підставі можна зробити перший, значною мірою гіпотетичний висновок про те, що перша збірка періоду "Палімпсестів" - "Час творчості - Dichtenszeit" складається з двох приблизно однакових за розміром частин - оригінальної та перекладної. Вона містить близько шестисот поетичних текстів, що написані за 9 місяців слідства, перебування в психіатричній лікарні та під час суду 1972 року.

Хронологічно наступною збіркою Василя Стуса була збірка поезій "Свіча в свічаді", що вперше побачила світ 1977 року у видавництві "Сучасність".

Що ж являє собою ця книга?

У передмові до другого видання Марко Царинник - видавець та упорядник книги - пише: "Свіча в свічаді складається із чотирьох розділів. У перший увійшли дев'ять поезій із збірки Зимові дерева, про які сказано у вироді суду над Стусом, що вони мають "наклепницький зміст". У другому подано п'ять поезій із невиданої збірки "Веселий цвинтар"... Зміст третього й найбільшого розділу склали поезії, написані в ув'язненні між 1972 і 1976 роками. Вони розміщені, наскільки це впорядникам пощастило встановити, за датою написання. У "темних місцях" упорядники подали здогадне написання курсивом... У четвертому розділі поміщено Стусові переклади Рагелі Фарнгаген і Рільке, зроблені

либонь також в ув'язненні".²

Проте, ця збірка була для поета лиш проміжним етапом творення корпусу збірки "Палімпсести". І, ймовірно, що саме з цієї причини жодних автографів її не збереглося, або вони невідомі. Тому єдиною цінністю даної книги є збереження творів Василя Стуса, а виявлені в результаті дослідження суперечності між авторським корпусом і виданою збіркою "Свіча в свічаді" роблять неможливим її сьгоднішнє перевидання.

Четвертий розділ. Корпус збірки "Палімпсести": творча історія та проблема тексту.

Перша згадка про палімпсести у Василя Стуса датується груднем 1975 року: *"перепишу свої старі вірші... Цікаво аналізувати їх купно - в них зокрім немає мого теперішнього побуту. Так, ніби я десь посередіні - між небом і землею. Відчувається, що непомітно консервуються форми сприймання й поетичного потоку. І з цим мушу миритися. Бо вірші в цих умовах - це й знаки своєї певності, самозбереження, а тому за консерватизм форми хапаєшся, як сліпий за паркан... переписав понад 60 віршів. Примірюю їх до концентру, а цей концентр має орієнтовний смисл палімпсестів"* (з листа Василя Стуса до рідних від грудня 1975 року).

Очевидно, це й є початком зародження задуму збірки.

На сьгодні найповнішим виданням текстів цього періоду є "Палімпсести", що вийшли у видавництві "Сучасність" 1986 року за упорядкуванням Надії Світличної та Юрія Шевельова. Доля розпорядилася таким чином, що, з усіх переданих рукописів, до рук упорядників потрапив спішний скомпонований чернетковий рукопис (ІЛ, ф.170, N 770). Тому упорядники пішли єдино можливим шляхом - спробували інтуїтивно, в багатьох випадках неточно, визначити дати написання, аби скомпонувати збірку за хронологічним принципом.

Проте цей принцип не характерний для поета і не відбиває його творчого задуму. Тому в цій роботі зроблено спробу на підставі наявних автографів та авторських змістів окремих розділів корпусу збірки "Палімпсести" упорядкувати текст згідно творчої волі автора.

Оскільки цілісного автографа тексту збірки, зважаючи на обставини життя Василя Стуса, не лишилось, для вирішення цієї проблеми довелось описати та порівняти між собою більше 40 автографів та змістів як окремих розділів збірки, так і значно менших за обсягом текстових групувань, що збереглися після смерті поета.

З опрацьованих матеріалів не всі мають реальну вартість, значної

² М.Ц. Поезія і політика // Василь Стус. Свіча в свічаді. / Видання друге. - Видавництво "Сучасність", 1986. - С.26-27. Типова для творчого доробку Василя Стуса ситуація: за кордоном до рук видавців потрапили, очевидно, тільки чернетки окремих текстів. Цю думку також підтверджує та обставина, що мають місце певні відмінності між авторським каталогом цієї збірки (зберігається у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури НАН України) та самою книгою.

кількості етапних варіантів збірки бракує, але якісь попередні висновки щодо авторської організації тексту "Палімпсестів" можна зробити й на підставі джерел, поданих нижче у вигляді таблиці змістів тих груп поетичних творів, що ввійшли чи на якомусь етапі входили як до збірки "Палімпсести", так і до інших збірок цього періоду творчості.

Враховуючи ту обставину, що повний корпус збірки "Палімпсести" існує тільки у вигляді абеткового показчика, переважно за першими рядками окремих поетичних текстів, завдання даного розділу полягало у тому, аби максимальну кількість зі згаданих в різноманітних показчиках творів згрупувати у більшій текстовій єдності, задумані автором.

Але як не існує в єдиному варіанті окремий текст, так і всі абетки показчики корпусу "Палімпсестів" незначно різняться поміж собою: до сталого і великого за обсягом масиву текстів, які послідовно згадані у всіх укладених за абеткою змістах, щораз додається певна кількість текстів, що змінюються. Враховуючи таку творчу особливість Василя Стуса, ми включили до "Таблиці "Палімпсестів" всі тексти, які написані в даний період творчості.

Враховуючи велику кількість назв, які б мушили щоразу повторювати при аналізі того чи іншого джерела, було прийнято рішення весь масив текстів цього періоду згрупувати і компактно представити у вигляді "Таблиці "Палімпсестів".

Опис опрацьованих джерел корпусу збірки "Палімпсести".

А. Упорядковані за внутрішніми зв'язками:

1. Змісти "Палімпсестів" за першими рядками поетичних творів (так подаються всі тексти в Таблиці; в тих випадках, коли текст має назву, вона подається під першим рядком твору в круглих дужках), що написані синім чорнилом на перегнутому надвоє аркуші паперу в два стовпчики і розподілені Василем Стусом на пов'язані між собою за внутрішніми зв'язками групи текстів. Всі тексти другого стовпчика викреслено - очевидно, переносились в інший зміст (вірогідно до №3).

2. Змісти "Палімпсестів" за першими рядками поетичних творів, які початково були продовженням джерела №1. Поділ джерела на два номери зумовлений тим, що на відміну від №1 майже всі тексти цієї сторінки викреслені автором - читай перенесені до наступного змісту - в той час, як жодного з 44 текстів першого стовпчика - джерело №1 (перші сім груп текстів) не викреслено.

3. Змісти "Палімпсестів" на згорнутому вдвоє аркуші синім чорнилом, котрі складались, вірогідно, на підставі джерел №1 та №2 з наскрізною нумерацією внутрішньопов'язаних між собою груп текстів. Датувати можна періодом серпень 1979 - травень 1980 року. Сей зміст тотожний автографу "Палімпсестів", поданому як збірка "Палімпсести" у книзі: Василь Стус. Вікна в позাপростір.³

4. Автограф поетичних текстів періоду заслання без назви, що починається текстами "Червневий сніг - на безоглядній сопці...", "Вся в

³ Василь Стус. Вікна в позাপростір. - К.: Веселка, 1992.- С.79-168.

жувелиці...“.

5. Зміст розділу (частини?) “Палімпсестів“ з блокноту за першими рядками текстів. Назві текстів передує послідовна нумерація та заголовок “Палімпсести“.

6. Автограф текстів періоду заслання, упорядкований автором в загальному зошиті коричневого кольору на 50 сторінках. Тексти та сторінки пронумеровані автором.

7. Зміст “Палімпсестів“ з блокноту в темно-зеленій обкладинці 1977-1979 років, аркуші 4-6.

8. Зміст частини (чи розділу?) “Палімпсестів“ за першими рядками текстів. Без назви. В блокноті з барвистою обкладинкою.

9. Зміст “Палімпсестів“ з блокноту в темно-зеленій обкладинці, аркуші 25-26.

10. Ксерокопія автографів “Палімпсестів“, що стали основою для видання “Палімпсестів“ (1986р.) у видавництві “Сучасність“.

11. Ксерокопія списку текстів поетичних творів Василя Стуса переписаних Надією Світличною з втраченого оригіналу з послідовною нумерацією текстів.

12. Автографи поетичних текстів періоду “Палімпсестів“ з втрачених листів Василя Стуса.

13. Зміст без назви поетичних творів зі згадуваного блокноту в темно-зеленій обкладинці, аркуш 3.

14. Зміст “Палімпсестів“ за першими рядками поетичних текстів. Зберігається: ІЛ, ф.170, №939.

15. Автограф збірки “Палімпсести“ (вірогідно продовження 3 джерела) на окремих аркушах. Укладено, очевидно, в перерві між двома строками у Києві в період 1979-1980 рр.

16. Обіймає всі тексти, які на різних етапах роботи над збіркою “Свіча в свічаді“ включались до неї автором, а також тексти, що включені упорядниками безпосередньо до виданої збірки поезій “Свіча в свічаді“.

Б. Абеткові змісти корпусу збірки “Палімпсести“:

17. Зміст з блокноту з барвистою обкладинкою з початковою назвою “Палімпсести“. Пізніше рукою автора було дописано: “Ці давні Палімпсести“. - Арк. 15-18.

18. Один з найповніших змістів “Палімпсестів“ у шкільному зошиті під назвою “Корпус П[алімпсес]тів“.

19. Перша частина абеткового каталогу “Палімпсестів“: 1979 року поет розніс на карточки назви віршів, очевидно, з метою не переписувати постійно змісти корпусу “Палімпсестів“ на проміжних етапах упорядкування.

20. Найповніший зміст “Палімпсестів“ з контоської книги темно-сірого кольору. Навпроти абсолютно переважної більшості назв текстів Василем Стусом проставлено певні знаки, в цьому випадку - “v“.

21. Там само, позначка: “o“.

22. Там само, позначка: “+“.

23. Зміст поетичних текстів під назвою “П[алімпсес]ти“ у блокноті в

темно-зеленій обложці, аркуші 12-14.

24. Там само, без назви, аркуші 19-24.

25. Там само, без назви, аркуші 27-39.

26. Друга частина абеткового каталогу "Палімпсестів" на окремих карточках.

27. Третя частина абеткового каталогу "Палімпсестів" на окремих карточках.

28. Зміст "Палімпсестів" з конторської книги темно-сірого кольору, позначка: "Λ".

29. Абетковий зміст із заголовком: "Корпус Палімпсестів". На підставі цього корпусу укладалось джерело 6. У цьому абетковому змісті корпусу навпроти кожного твору, що включений до 6-го джерела, стоїть сторінка на котрій текст розміщений у 6-му джерелі. "Корпус Палімпсестів" знаходиться у тому ж загальному зошиті, що й джерело 6.

У таблиці "Палімпсестів" поміщено всі твори Василя Стуса періоду 1972-1980 років, котрі на якому-будь періоді роботи над текстом збірки входили до одного з поданих вище джерел. Всього в загальному змісті дисертації таблиця займає 41 сторінку і охоплює майже п'ятсот текстів цього періоду.

Коментар до таблиці "Палімпсестів".

Головним завданням таблиці "Палімпсестів" було представити всі поетичні тексти відомих на сьогодні джерел збірки і прояснити їх внутрішню взаємопов'язаність між собою.

Таблиці видавались єдиним способом організації та групування рукописів. Адже велетенський масив наявних поетичних текстів, майже цілковита відсутність чернеток до творів цього періоду та значна кількість недовершених і недокінчених автором джерел збірки унеможливили будь-яку роботу над текстом збірки, без попередньої організації всіх поетичних творів, котрі на будь-якому етапі творення корпусу збірки включались би автором до нього. Цей огром поетичного тексту, в якому дуже важко знайти принципи його (тексту) саморозвитку, поставили ряд нових для текстології проблем, які потребували вирішення навіть при очевидній відсутності викінчених джерел цілісного тексту збірки.

Шукаючи нові засоби впливу на читача, поет прийшов до форми своєрідної поетичної прози, де поділ тексту на рядки вельми умовний, а в автографах досить часто й просто відсутній, де текст не є завершленим, а постійно видозмінюється.

При такій організації тексту, текст меншого цілого завше є лиш шматком, котрий, з одного боку, має визначене місце в складі більшого цілого, а з другого - виходячи з назви книги - є й самостійним концентром-організмом, що об'єднує менші смислові структури тексту, що їх можна назвати строфами. Слово розгортається в цілісний текст, який, в свою чергу, зводиться до метафізики існування Слова-буття, що мусить визначати конкретну картину, яка б відповідала баченню та прочуванню автора-творця в кожен момент його існування. Тобто, геть суб'єктивний світ у своєму

об'єктивному розвитку у певні менти психологічного існування є планом вираження збірки "Палімпсести", що членує її, розмиваючи текст внутрішній до багатьох зовнішніх його прояснень і виявів.

Це існування потенційних "Палімпсестів" поза реально ви-писаними джерелами змусило мене шукати динаміку розвитку затухання-прояснення світу слова у текстах, що дійшли до нас. Збереглося ж далеко не все, значну кількість етапних текстів збірки загублено при передачі за кордони СРСР, і ця обставина змусила автора даної роботи задовольнитися частинами тексту, а то й взагалі: яким-будь упорядкованим джерелом, аби суб'єктивно вгадати авторський задум. Єдиним ключем для того, щоб зорганізувати текст, стала таблиця.

Під час роботи з таблицею з очевидністю проявилися сталі зв'язки текстів, що у більшості джерел безпосередньо пов'язані між собою і повторюються у різних джерелах, наприклад: "Гойдається вечора зламана віть...", "Я так і не збагнув...", "Сто дзеркал спрямовано на мене...", "Цей став повісплений...", "Здається чую...", "Пливуть видіння, нагорбами крижі...", "Аби лиш подолати знів...", "Прикрійся мідною горою...", "Геть спогади...", "Звелася длань господня...", "Лискучі рур..." та багато і т.д. Зокрема, в незмінній послідовності зустрічаємо дану мінітекстову єдність на початку 3-го джерела, на сторінках 22-24 6-го джерела, а також в джерелі 7.

За багатьма подібними мінітекстовими єдностями і було зроблено висновок про те, що у збірці "Палімпсести" окремі поетичні тексти групуються за смисловими поєднаннями, що строго витримуються в усіх чистових джерелах тексту.

Проте відкинувши хронологічний підхід як головний принцип упорядкування, в даній праці використовуємо цей принцип як один з багатьох засобів, що сприяють встановленню послідовної трансформації збірки, адже навіть внутрішній розвиток відбувається в часовій лінійній площині, й існує нагальна потреба в хоча б приблизному датуванні автографів, аби простежити часові модифікації окремих частин тексту.

На перший погляд, просте завдання датування автографів в авторських джерелах перетворюється майже на невіршувану проблему з огляду на те, що не надаючи значення хронології і моменту переписування, Василь Стус майже не лишає на текстах жодних дат. І лише маргінезні нотатки на інших сторінках автографів дають змогу згрупувати джерела за двома основними періодами роботи над збіркою: Магаданським і Київським. Часова відстань між цими періодами геть незначна (серпень 1979 року є одночасно закінченням одного і початком наступного періоду). Проте характер праці над укладанням збірки в ці два періоди має суттєві відмінності.

На початковому (магаданському) етапі роботи над збіркою, Василь Стус, на основі вивезених із зони чернеток збірки і окремих поетичних творів, намагається укласти своєрідне осердя майбутньої збірки "Палімпсести", що знайшло свій відбиток у змісті цього періоду (п'яте джерело Таблиці). В цьому джерелі переважно представлені ті твори, які, за задумом автора, складають ту основу майбутньої збірки, довкола котрої буде нарощуватись текст.

Значна кількість текстів **п'ятого джерела** зустрічається і в **2-му, 3-му та 6-му джерелах**, значно менша - в **1-му, 7-му та 15-му**. Це членування первісної текстової єдності на дві, майже недотичні одна одній, групи свідчить, що вже на першому етапі роботи над композицією збірки автор бачить її складеною як мінімум з двох частин.

Паралельно можна прослідкувати, як в процесі роботи над первісним джерелом 5 автор, зберігаючи в цілому загальний порядок поєднання окремих творів в цілісну текстову структуру, намагається, шляхом поєднання сталого текстового концентру з чотирьох творів з іншими, які знаходяться в загальному тексті збірки до і після цього концентру, надати вже поєднаним в текстову цілісність творам як іншого емоційного фону, так і іншої акцентації.

джерело 5

“Цей білий грім...”

“Аби лиш подолати гнів...”

“Прикрийся мідною горою...”

“Геть спогади сперед очей...”

“Звелася длань господня...”

“Лискучі рури...”

“Цей став повісплений...”

“Уже моє життя...”

джерела 2, 3, 6

“Пливуть видіння...”

“Аби лиш подолати гнів...”

“Прикрийся мідною горою...”

“Геть спогади сперед очей...”

“Звелася длань господня...”

“Я так і не збагнув...”

“Лискучі рури...”

“Розпросторся душе...”

На цьому ж прикладі неважко помітити, що на ранньому етапі роботи над загальним текстом збірки не всі твори мали сталу належність до більших концентрів, і завданням автора було, шляхом приєднання окремішностей до більших текстових єдностей, витворити її загальний текст. Цей загальний напрямок до розростання текстових концентрів помітний вже у цих - первісних - джерелах збірки. Характер міжтекстових зв'язків дозволяє також датувати ці джерела хронологічно. Оскільки відомо, що **3-тє джерело** у вигляді рукопису створювалось вже в Києві, а **5-те і 6-те** належать до періоду заслання, то можна зробити висновок про те, що первісним треба вважати **п'яте джерело**, а всі подальші видозміни збірки творились уже на його основі.

Джерела 8 та 17-те орієнтовно можна датувати серединою 1977 - 1978 роками. **Сімнадцяте джерело**, хоча й укладене за абетковим принципом, цікаве тим, що має назву “Ці давні Палімпсести” і, виходячи з цього, можна цілком сміливо припустити, що тут зібрані твори, написані безпосередньо під час ув'язнення. Тобто вони є тим концентром, навколо якого й формувався загальний текст збірки “Палімпсести”.

Натомість, у **8-му джерелі** маємо вже збірковий принцип упорядкування, хоча його подано без назви. У ньому цікавим є те, що маємо 61 твір, що не зустрічається більше в жодному укладеному не за абетковим принципом джерелі збірки. І тільки чотири тексти - “І дім наліг на дім...”, “І жайворони дзвонять угорі...”, “Посоловів од співу сад...”, “Ту келію, котра над морем...” - ми знаходимо серед “давніх палімпсестів” у **17-му джерелі**.

Така відрубність цього джерела наптовує нас на думку, що саме довкола нього і треба формувати третю, до певної міри умовну, частину корпусу збірки

“Палімпсести”.

Спробуємо тепер розглянути основні джерела збірки в хронологічній послідовності. У блокноті в зеленій обкладинці джерела збірки магаданського періоду упорядкування вміщено автором у такій послідовності: **13 джерело** - **3 джерело** - **23 джерело** - **29** назв текстів, навпроти більшість з котрих стоїть порядковий номер тексту, під яким кожний окремих твір мав знаходитись у невідомому автографі “Палімпсестів”, - **24 джерело** - “Вірші двійники” - **9 джерело** - **25 джерело**.

13-те джерело. Послідовність і характер розміщення текстів у цьому джерелі найважче піддається якому-будь групуванню. Частина* з окремих поетичних текстів цього джерела зустрічається в **2, 3, 6, 7, 10 та 12-му джерелах**, частина - в **3, 6, 7 та 12-му**, а частина лише в **12-му джерелі**. Це джерело найменше, проте містить у собі всі тексти-двійники, і, разом з цим, тут порушено всі міжтекстові групування творів, що виразно простежуються в усіх інших менш-більш впорядкованих джерелах. Можна припустити, що тут було зібрано як ті твори, яким автор не знаходив місця в загальному тексті збірки, так і ті, які він хотів бачити в інших місцях, а чи в кількох різних місцях загального корпусу збірки одночасно. Хоча не можна відкинути й ту думку, що це була своєрідна варіація, фантазійна спроба зорганізувати корпус “Палімпсестів” на зовсім інших підходах. Втім, як уже підкреслювалось вище, завдання даної роботи не полягає в остаточному вирішенні всіх проблем. По-перше, це неможливо з огляду на відсутність принаймні одного остаточно сконпонованого рукопису збірки “Палімпсести” (а їх було принаймні 2-3, адже знаючи всі труднощі передачі автографів за кордон, Василь Стус обов'язково продублював би збірку. Але й тут треба зв'язати на життєві обставини автора, адже другий арешт цілком міг перешкодити переписуванню готової книги). По-друге, до певної міри відновлений авторський текст мусить бути **видрукований**, аби наочніше виявилися всі неточності та недоробки, допущені автором даної праці. Якщо ж вдасться знайти повний текст збірки “Палімпсести”, що був переданий автором за кордон через московські канали 1980 року, то відповідь на це питання стане очевидною.

Наступний у цьому блокноті зміст розділу “Палімпсестів” навіть не подається в таблиці окремо: його об'єднано з чистовим автографом першої частини збірки з такою ж назвою у **3-тє джерело**. Ця частина загального корпусу під назвою “Палімпсести” переписана поетом наприкінці 1979 - на початку 1980 року і нараховує 163 поетичні тексти. До речі, це єдине джерело тексту, де жоден твір не повторюється двічі: єдиний виняток - “У німій ніби смерть порожнечі свічад...”, що при початковому включенні варіантів твору в загальну канву тексту збірки, потім викреслений рукою автора. Тобто, сміливо можна стверджувати, що принаймні ця одна частина корпусу була підготована і укладена автором вже на межі магаданського періоду упорядкування “Палімпсестів”, і в подальшому вона не видозмінювалась, оскільки два різні за часом її джерела не містять в собі жодних відмінностей.

Безпосередньо за цим джерелом йдуть тексти "Д[війни]ки"⁴ і, слідом за ними, незакінчене джерело 9 з назвою "П-но"[?]. За характером укладення це джерело в укладеній частині збігається з 15-тим джерелом. Враховуючи ту обставину, що абсолютна більшість творів 9-го і 15-го джерел не дублюються у 3-му джерелі, можна припустити, що маємо справу з двома частинами збірки.

Докладно розглянувши ці два джерела тексту та зіставивши їх з 3-м джерелом, можна вважати вже цілком обґрунтованим твердження, що збірка "Палімпсести", принаймні київського періоду, розділена автором на три (?) частини і її основними джерелами можна вважати третє, що відповідає першій частині збірки, п'ятнадцяте, відповідає другій частині, та восьме джерело, на основі котрого упорядникам треба довершити компонування третьої частини корпусу збірки "Палімпсести".

Але тут треба повернутись дещо назад, до останніх місяців магаданського періоду укладання збірки. А саме: до загального зошита в темно-коричневій обкладинці, де містяться джерела 6 та 29.

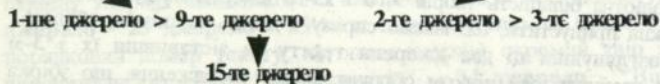
Взаємопов'язаність цих джерел найочевидніша серед усіх відомих. Із найповнішого корпусу "Палімпсестів", де згадано 482 назви текстів за абетковим принципом (джерело 29), вибрано 284 тексти, що склали джерело 6. І саме це формування меншого з більшого дає змогу відповісти на ряд запитань, які постали ще до початку роботи.

Майже в усіх наявних джерелах можна зустріти тексти, що двічі зустрічаються в загальній тканині тексту збірки. Але зв'язок 29-го та 6-го джерел, що перебувають у взаємостосунках більшого та меншого, дає змогу зробити висновок про свідоме повторне використання окремого поетичного тексту в загальному тексті збірки - навпроти текстів 29-го джерела Василь Стус ставив номери сторінок, на яких ці тексти містяться в 6-му джерелі, і навпроти деяких назв творів бачимо, що Василь Стус проставляє по дві сторінки майбутнього автографа збірки.

Серед всіх опрацьованих, лише 3, 6 та 15-те джерела є, сказати б, етапними та чистовими. Ці джерела не є найповнішими, але саме в них максимально повно представлено авторську волю щодо конструювання тексту збірки. При цьому, більшість текстів 6-го джерела на якомусь етапі роботи над корпусом збірки трансформувались в джерела 6 і 15-те за такою схемою:

⁴ Чому саме твори "Усевитончуваний зойк..." (викреслено), "Відчув себе - й досить...", "Дерева - в маячні...", "Зими убогий маскаррад...", "Збоку о збоку...", "Йди з-перед очей, вірадо...", "Кололючий посмерк...", "Мов яцірка, що між пісків...", "Не зближуйся - на відстані спинись...", "О власну стріти смерть...", "О краю мій..." (викреслено), "О не дивуй, о не дивуй мені...", "Оце мое видіння - всіх ночей...", "Ти десь за білим забуттям...", "Стелили білі обруси...", "Усевитончуваний зойк..." Василь Стус назвав "Д[війни]ками", авторові даної праці встановити не вдалося. Тексти усіх цих творів зустрічаються в 13-му джерелі і, деякі з них, в джерелах 6 та 15, що до певної мірої мають підсумковий характер. Можливо[?], ці тексти мають творивдвійники на їхнє місце в загальній структурі тексту збірки.

Жане джерело



Таку трансформацію тексту неважко простежити за таблицею. Принагідно зауважимо лише той факт, що текстові єдності-концентри в усіх згаданих джерелах зберігаються без істотних відмінностей і єдиною видозміною тексту є порядок компонування текстових єдностей в загальну структуру збірки. Таким чином, пам'ятаючи про концепцію укладання поетичної прози "Палімпсестів", можна зробити висновок, що або тут йдеться про дві принципово різні концепції укладання поетичної прози метафізичного розповнення духу, або ж просто спостерігається трансформація тексту в його саморозвитку.

Питання достатньо принципове за освяченої в нас традиції до канонізації тексту та з огляду на сьогоднішні злиденні можливості книговидавництва в Україні.

Проте вирішення цього питання поки доводиться лишити без відповіді, бо не-виданий текст упорядкованих за авторською волею "Палімпсестів", хай і сформований на підставі суб'єктивного прочитання та розуміння цього тексту дослідником, не є тотожним вже виданому. Тобто, текст корпусу збірки зі сфери, сказати б, міфологічної, мусить перейти у сферу наочного й фізичного вже-існування. Бо лиш за таких обставин можна буде виразно побачити як прорахунки упорядників, так і недоліки авторської концепції.

Туди свіжий відсторонений погляд дослідника-естета (не укладача тексту), зможе або заперечити суб'єктивно віднайдену концепцію збірки, або підтвердити її. І тільки після цього можна буде дати конкретні відповіді на поставлені запитання і вказати на нові проблеми, котрі лежать як в формальній сфері, так і поза нею.

В даному випадку робоче вирішення цієї проблеми свідомо занижене до питання найповнішої організації одного корпусу тексту збірки "Палімпсести" на основі **третього, п'ятинадцятого та восьмого джерела**, останнє з яких буде певною мірою доповнене маргінезними текстовими концентриями, які не ввійшли до жодного з цих джерел.

Адже, якщо зіставити **3-тє та 15-те джерела** з яким-будь абетковим джерелом корпусу збірки "Палімпсестів", а таку можливість дає вищеподана таблиця, то неважко побачити не тільки те, що **джерела 3 та 15** є видозміною первісного **джерела 6**, а й той факт, що порівнюючи **3-тє та 15-те джерела** з будь-яким повним абетковим покажчиком (**джерела 19, 22 чи 18-те**), ми побачимо, що надто багато творів з абеткових покажчиків корпусу не ввійшло до упорядкованих частин тексту збірки. Ту саму картину матимемо і порівнявши **джерела 6 та 29**. Тобто, майже не потрібно додаткових аргументів, аби, зважаючи на **джерело восьме**, чи **чернеткові джерела 10, 11 та 13**, де наявна значна кількість текстів маргінезного характеру по відношенню до основних упорядкованих джерел (**6, 3 та 15**), аби зробити доволі очевидний

висновок про те, що мусить існувати ще один (?), заключний розділ "Палімпсестів". Відсутність автографа цього розділу серед наявних джерел нашогує на думку, що автор або відмовився від цього задуму, зважаючи на брак часу перед новим арештом, або переписав його лише в одному-двох примірниках, котрі на сьогодні невідомі дослідникам.

Та навіть незважаючи на це видається найдоцільнішим першу серйозну публікацію творів цього періоду базувати або на джерелах 3 і 15, або на 6-му джерелі. Від початкового припущення про необхідність подачі обох варіантів збірки "Палімпсести" - магаданського та київського періодів упорядкування - змушує відмовитись як економічна криза, так і, в першу чергу, практична відсутність яких-будь суттєвих змін в переважній більшості тих творів, що утворюють ці дві збірки. Для того щоб читач міг відтворити не подану у виданні "версію" "Палімпсестів", достатньо буде навести в розділі "Інші редакції та варіанти" повний зміст відсутнього варіанту збірки з детальним показом всіх відмінностей в текстах тих творів, з яких цей варіант збірки складається.

Та яке джерело збірки подати як умовний "основний текст", а яке у розділі "Інші редакції та варіанти"? У першому виданні логічно буде вирішити це питання на підставі кількісних показників, беручи за основу джерело, яке об'єднує в суцільній тканині тексту збірки найбільшу кількість окремих творів. Так, у 6-му джерелі маємо 284 поміщені до нього твори, з котрих шість повторюються двічі, а в 3-му та 15-му джерелах - відповідно 163 твори та викреслений при повторному включенні до загальної канви тексту 3-го джерела твір "У німій ніби смерть порожнечі свічад...". З-поміж 194 творів, які обіймає 15-те джерело, маємо п'ять випадків повторного використання текстів творів. При цьому з таблиці видно, що деякі тексти з джерел 3 і 15 паралельно зустрічаються в кожному з них. Проте й за такої ситуації дані джерела містять 331 твір, об'єднаний в загальний текст збірки. До того ж, якщо друкувати загальний текст збірки за автографами джерел 3 (перша частина корпусу збірки "Палімпсести") та 15 (друга частина), то цілком природним буде подати безпосередньо за ними й третій розділ, основою котрого стане 8-ме джерело. Якщо ж вибрати за основний текст збірки автограф 6-го джерела, то таке приєднання наступного розділу буде виглядати достатньо штучним.

ВИСНОВКИ

Отже, на підставі всебічного розгляду виявлених автографів та різноманітних змістів як всього творчого періоду Василя Стуса 1972-1980 років, так і безпосередньо корпусу збірки "Палімпсести", а також проаналізувавши творчі особливості даного автора цього періоду можна зробити такі висновки:

1. Незважаючи на дуже несприятливі умови (ув'язнення в таборі суворого режиму та заслання в Магаданську область), період 1972-1980 років був надзвичайно продуктивним для Василя Стуса у творчому відношенні. За цей час автор витворив для своїх творів нову форму, яку можна визначити, як "поетичну прозу", з яскравим есхатологічним відтінком, сформував три поетичні збірки власних текстів, та переклав більше шестисот творів Й.-В.Гете,

Р.-М.Рішле, Артура Рембо, Р.Кіплінга та інших.

2. Форма "поетичної прози", що використовується автором в усіх творах цього періоду, є свідомим намаганням повернути увагу широкого читачького загалу до своєї творчості. Ця нова форма його текстів зумовлена свідомою переорієнтацією: від елітного модернізму "Зимових дерев" до своєрідного "після"модернізму "Палімпсестів". Це різке спрощення форми творів і прагнення до використання архетипічних образів в тканині власних творів за духом є близьким до постмодерністичного напрямку сучасної літератури, бо відбиває прагнення поета викласти глибокі філософські проблеми в доступній широкому читачеві формі. В українській літературі це продовження традиції поетичної прози "Слова о полку Ігореві" та "Саду поетичного" Григорій Савича Сковороди, в світовій - есхатологічної поетичної прози Григора Нарекаці.

Життя, протистояння тоталітарній системі та смерть Василя Стуса в карцері табору суворого режиму зробили його ім'я своєрідним символом незламності українського духу та його прагнення до свободи.

Завдяки цим двом обставинам ім'я Василя Стуса, що до цього було малознаним, одразу стало в один ряд з провідними поетами України, і основне завдання - повернути увагу читачького загалу до своєї творчості - було виконане.

3. За період 1972-1980 років Василь Стус сформував із своїх творів три збірки:

- "Час творчості - Dichtenszeit" - 1972 року;
- "Свіча в свічаді" - 1976-1977 рр.;
- "Палімпсести" - 1979-1980 рр.

Наслідком тих життєвих обставин, в яких довелося жити і творити поетові, став той прикрий факт, що ні одного чистового і повністю закінченого та готового до друку автографа жодної з цих книг не збереглося, або ще не віднайдено дослідниками.

4. Всебічно розглянувши всі виявлені автографи збірок цього періоду, автор даної праці вважає найдоцільнішим скомпонувати їхній текст таким чином:

- Перша збірка цього періоду "Час творчості - Dichtenszeit" має складатися з двох частин: оригінальних творів, що написані в камері попереднього ув'язнення в'язниці Київського КГБ, та перекладів поетичних творів Гете, які Василь Стус перекладав в той же часовий період.

- Збірка "Свіча в свічаді" - зважаючи на відсутність її автографів з одного боку, та той факт, що упорядники опублікованої видавництвом "Сучасність" книги з такою ж назвою, з незалежних і об'єктивних причин, зробили її скоріше книгою вибраного, аніж авторською збіркою, - на підставі відомих автографів та джерел не може бути відновлена, як авторська.

- Збірку "Палімпсести" скомпонувати таким чином:

а) за умовний "основний текст" першого розділу корпусу збірки "Палімпсести" треба взяти автограф третього джерела тексту, який має впорядкований чистовий характер, титульну сторінку до всієї збірки і авторську передмову;

б) за умовний "основний текст" другого розділу - автограф п'ятнадцятого джерела, опустивши з канви його тексту ті твори, які, повторюючись без суттєвої варіативності, не входять до складу сталих текстових концентрів;

в) за умовний основний текст третьої частини - автограф восьмого джерела, суттєво доповнивши його сталими текстовими концентрами з автографів тринадцятого, десятого та одинадцятого джерел. Ці текстові поєднання мусять включати до свого складу твори, які згадуються автором в абеткових показниках назв, але не входять до першої та другої частини корпусу збірки "Палімпсести";

г) якщо до складу текстового концентру входить твір, який уже зустрічався в корпусі збірки, і сталість цього концентру підтверджується іншими джерелами "Таблиці "Палімпсестів", то цей твір мусить бути повторно включеним до загального тексту збірки, аби не порушити його цілісності;

д) в розділі "Інші редакції та варіанти" подати повний зміст збірки "Палімпсести" магаданського періоду (за автографом шостого джерела).

5. Тут не піднято проблеми останньої збірки Василя Стуса - "Птах душі", що була створена поетом в період другого ув'язнення (орієнтовно у 1981-1984рр.). Проте на сьогодні не має жодних підстав говорити про неї з наукової точки зору, бо жоден з її автографів невідомий дослідникам і вона є швидше міфом, символом нескореності творця якому-будь тиску з боку тоталітарної системи. Показово, що саме міф, що виражений рядками з листа Василя Стуса до рідних, про те, що цю збірку складають 300 оригінальних текстів і 300 перекладів став одним з вирішальних аргументів, аби друкувати збірку "Час творчості - Dichtenszeit" в її двосвідності: складену з оригінальної та перекладної частин.

Список публікацій:

1. Упорядкування, передмова, та укладання коротких біографічних відомостей життя Василя Стуса // Василь Стус. Веселий цвинтар. Варшава. Видавниче агентство Об'єднання українців у Польщі. 1990.
2. Життя і творчість Василя Стуса. - К.: МП "Фотовідеосервіс". 1992. 87 с.
3. Упорядкування та передмова до книги: Василь Стус. Золотокоса красуня. - К.: 1992. 48 с.
4. Підготовка текстів, їх варіантів, написання приміток та реконструкція збірки "Круговерть" у книзі: Василь Стус. Твори в 7-ми т. - Львів: Видавнича спілка "Просвіта", 1994. - Т.1. Кн.1. - С. 197-224 і Кн.2 (близько 5 аркушів тексту).
5. Час поезії // Василь Стус. Твори в 7-ми т. - 1995. - Т.2. - С. 6-11.

SUMMARY

Stus, D. "Vasyl Stus' 'Palimpsesty': Creative History and Text Issues"

Dissertation submitted as a prerequisite for the scholarly degree of Candidate of Philological Sciences, with the specialization 10.01.01. -- Ukrainian literature. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1995.

The dissertation comprises the first attempt to analyse all of Vasyl Stus' manuscripts from the period 1972-1979, on the basis of a comprehensive study of his life and creative work. Using a structural approach, which includes the organisation of over four hundred versified texts from the "Palimpsesty" of that period into a tabular form, the author reconstructs over two-thirds of the body of the "Palimpsesty" poetry collection. The dissertation also concludes that it is impossible to consider Stus' first collection of that period -- "Chas tvorchosti -- Dichtenszeit" -- in two parts, that is, original and translated; and studies the phenomenon of several extant final versions of a significant number of Vasyl Stus' verses of that period.

АННОТАЦІЯ

Стус Д.В. "Палимпсесты" Василя Стуса: творческая история и проблема текста".

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01. - Украинская литература, Институт литературы им.Т.Г.Шевченко НАН Украины, Киев, 1995.

Защищается диссертация, в которой на основании всестороннего рассмотрения жизненного пути и творческих исканий Василя Стуса, делается первая попытка воссоздать все его тексты периода заключения 1972-1979 годов. На основании структурального подхода и таблицы "Палимпсестов", куда вошли более четырехсот стихотворных текстов этого периода, автор реконструирует более двух третей корпуса стихотворного сборника "Палимпсесты". В данной работе также доказывается невозможность расчленения его первого сборника этого периода - "Время творчества - Dichtenszeit" - на оригинальную и переводные части, и рассматривается феномен наличия нескольких основных текстов для значительной части стихотворений Василя Стуса этого периода.

Ключові слова: палимпсест, текст, поетична проза, збірка.

AB 33.539